

Prometėjiška kultūros tragedija Antano Maceinos filosofijoje

DALIUS JONKUS

Vytauto Didžiojo universitetas, Filosofijos katedra, K. Donelaičio g. 52, LT-44261 Kaunas

El. paštas: jonkus@takas.lt

Šiame straipsnyje analizuojama, kaip Antanas Maceina interpretuoja Prometėjo mitą teistinio egzistencializmo kontekste ir kaip šioje interpretacijoje pasireiškia jo filosofinių nuostatų poslinkiai. Lyginami Antano Maceinos ir Friedricho Nietzsche's bei Hanso Georgo Gadamerio apmąstymai apie prometėjišką kultūros tragediją. Maceina Prometėjo mitą interpretuoja kaip tragiškos kultūros prigimties išraišką. Mitai yra suprantami kaip atsikartojanti sąmonės struktūra, kuri aktualizuojasi kiekvienoje kartoje ir asmens būtyje kaip egzistencialiniai išgyvenimai ir nuotaikos. Prometėjiškos tragedijos refleksija permelkia visą Maceinos kūrybą, tačiau galima pastebėti tam tikrus šio mito interpretacijos poslinkius. Pradžioje Prometėjas suvokiamas kaip maištininkas prieš Dievo nustatytą tvarką ir žmogaus kūrybiškumą išaukštinantis herojus, tuo tarpu vėliau jis vis labiau suvokiamas kaip kaltės išgyvenimo simbolis. Ikariniuose darbuose labiau pabrėžiamas kultūros ir religijos konfliktas, o pokariniuose – kultūros ir gamtos prieštaravimas.

Raktažodžiai: Prometėjo mitas, egzistencializmas, kultūra, tragedija

---

ĮVADAS

Prometėjizmo temą ne kartą svarstė lietuvių filosofai, sociologai ir literatūrologai. Vytautas Kavolis nagrinėjo Prometėjo mitą civilizacijų analizės kontekste. Algis Mickūnas analizavo Prometėjo mitą aptardamas politinės bendruomenės steigimąsi. Dažniausiai Prometėjas yra interpretuojamas kaip sukilėlis ir maištininkas. Prometėjas suprantamas kaip herojus, kuris suardo egzistuojančią tvarką ir steigia atsakomybę pagrįstą moralę. Kavolis teigia, kad Prometėjo mitas yra „pagrindinis žmonijos moralinės evoliucijos modelis“ (Kavolis 1993: 223). Mickūnas pažymi: „šioje klasikinėje graikų mitologijoje plėtojama asmeninės atsakomybės už savo veiksmus samprata“ (Mickūnas 2007: 364). Kavolis ir Mickūnas Prometėjuje įžvelgia laisvą, autonomišką ir autoritetų atžvilgiu kritišką asmenybę, kurios dėka formuojasi nauja atsakomybės moralė ir vieša diskusijų erdvė. Galima pažymėti, jog šie autoriai Prometėją interpretuoja kaip maištininką, ginantį liberalias vertybes ir demokratinį etosą. Antanas Maceina, kitaip nei minėti mąstytojai, Prometėjo mitą interpretuoja ieškodamas tragiškų kultūros būties ištakų. Jam rūpi ne tiek liberali Prometėjo laikysena autoritetų atžvilgiu, kiek tragiška kultūros savijauta, kurią atskleidžia kaltės ir nuodėmės anatomija. Šiame straipsnyje analizuosiu, kaip A. Maceina interpretuoja Prometėjo mitą teistinio egzistencializmo kontekste ir kaip šioje interpretacijoje pasireiškia jo filosofinių nuostatų poslinkiai. Palyginsiu A. Maceinos ir Friedricho Nietzsche's bei Hanso Georgo Gadamerio apmąstymus apie prometėjišką kultūros tragediją. Palyginimas leis aiškiau apibrėžti maceiniškąją prometėjizmo sampratą ir jos vietą kultūros filosofijoje.

PROMETĖJAS – TRAGIŠKOS KULTŪROS SAVIMONĖS SIMBOLIS

Kokia yra Prometėjo mito prasmė? Nietzsche knygoje *Tragedijos gimimas* teigia: „Prometėjo mito prielaidą sudaro ta neapsakoma vertė, kurią naivi žmonija suteikia ugniai kaip tikram kiekvienos kylančios kultūros paladijui; o tai, kad žmogus ugnimi laisvai disponuoja ir priima ją ne vien kaip dangaus dovaną, siunčiamą ugnį įžiebiančio žaibo ir šildančių saulės spindulių pavidalu, pirmųkščiams mąšliems žmonėms atrodė esąs nusikaltimas, dieviškos gamtos apiplėšimas. Ir taip iškart pirmoji filosofinė problema iškelia kankinamai neišsprendžiamą žmogaus ir gamtos prieštaravimą, ir lyg koku didžiuli uolos luitu užridena kiekvienos kultūros tarpvartę. Visą, ką geriausio ir vertingiausio žmonija gali įgyti, jinai pasiekia per nusikaltimą ir paskui turi prisiiinti visus padarinius, būtent ištisą kančių ir rūpesčių tvaną, kuri įžeisti dangaus gyventojai pasiūsti kilniai į pažangą besiveržiančiai žmonijai tiesiog privalo...“ (Nietzsche 1997: 81).

Nietzsche Prometėjo mitą interpretuoja kaip gamtos ir žmogaus konfliktą. Panašų konfliktą jis įžvelgia ir semitų nuopolio mite, kuris pasakoja išvaymo iš rojaus istoriją. Abi sakmės sunkią gyvenimo dalią sieja su kalte. Pirmojoje sakmėje – tai ugnies perdavimas žmonėms, kuris siejamas su meninės ir kūrybinės galios įgijimu, o antrojoje – tai pažinimo nuodėmė. Ir vienoje, ir kitoje sakmėje randame nepaklusnumą dievams, Maceina pasakys – sukilimą prieš dievus. Tačiau Nietzsche pabrėžia ne tiek sukilimą prieš dievus, kiek gamtos ir kultūros konfliktą. Ugnies perdavimas žmonėms suprantamas kaip kultūros inicijavimas, kaip žmogaus išsivadavimas iš gamtinės būtinybės pančių. Taip pat akcentuojamas žmogaus atsakingumas už šį „nusikaltimą“. Žmogus esą turi dėl to išgyventi rūpesčius ir kančias. Taigi Prometėjas, pasak Nietzsche's, yra ir nusikaltėlis, ir kenčiantis, atsakomybę prisimantis herojus. Šio herojaus tragizmas glūdi kankinamai neišsprendžiamame gamtos ir kultūros konflikte.

H. G. Gadameris savo straipsnyje „Prometėjas ir kultūros tragedija“ pažymi, kad Prometėjo mitas buvo įvairiai interpretuojamas ir kad šios interpretacijos atspindi tam tikrus kultūros esmės suvokimo poslinkius. Gadamerio manymu, būtent Aischilo dramoje yra pilniausiai išreikšta senojo mito prasmė. Ugnies pavogimas ir perdavimas žmonėms yra atsimetimas nuo griausmavaldžio, o kartu išūlaus gamtos pertvarkymo pradžia. Prometėjas simbolizuoja žmogiškosios kultūrinės savimonės formavimąsi, nes šio sukilėlio dvasioje žmonija atpažįsta pati save. Šis atpažinimas yra ir entuziastingas, ir tragiškas. Prometėjas, pasak Gadamerio, yra gydytojas, kuris negali padėti pats sau. Jis simbolizuoja kultūrą, kuri negalima be aukos. Kita vertus, ši auka sukuria perdėtą žmogaus pasitikėjimą savimi. Ugnies perdavime slypi ir išsivadavimo džiaugsmas, ir žmonijos saviklivos pavojus. Taigi prometėjiškas kultūros siekis byloja ne tik išsivadavimą iš gamtos, bet ir saiko praradimą bei išdidų savęs išaukštinimą. Prometėjo mitas yra ne tik kultūrinės sąmonės paliudijimas, bet ir kultūrinės sąmonės kritika (Gadamer 1999: 17).

Prometėjo veikla yra prieštaringa ir tragiška. Įdomi yra Gadamerio pastaba, jog Prometėjo dovanota ugnis žmonijai suteikia vilčių, tačiau šios viltys yra aklos: „Jis padarė galą tam, kad žmonės iš anksto numatytų savo mirtį, „Apdalindamas juos aklomis viltimis“ ir duodamas ugnį, o kartu – tą lemtingą sugebėjimą įgyti *technai*, „kultūrinius“ įgūdžius. Jei šitai turėtų išgelbėti žmoniją nuo visiškos pražūties, vadinasi, šis Prometėjo veiksmas reiškia, kad jis davė žmonėms *savivalbos* sugebėjimą. Tačiau tai dievų privilegija, kurią jis nusikalstamai suteikė trumpaamžiams, *ephēmeroi*. Taigi pati kultūra yra nusikaltimas prieš dievus“ (Gadamer 1999: 16). Gadameris pabrėžia, kad kultūrai lemiamas dalykas yra ne tiek ugnies turėjimas, kiek dvasinė jo prielaida – viltis. Viltis žmogaus egzistavime atveria laiko horizontą. Viltis yra apgaulinga, nes, viena vertus, ji visuomet leidžia gyvuoti ateičiai, kita vertus, jos nebelikus

lieka nusivylimas. Todėl gali atrodyti, kad viltis yra blogybė, tačiau, Gadamerio teigimu, Aischilas žvelgia giliau, nes „viltis įgalina pasitikėjimą savimi. Tik todėl, kad kiekvienas nuolatos vildamasis turi ateitį, žmonija kaip visuma išlieka, nors paskiri žmonės miršta. „Kultūra“ yra tiksliai ten, kur paskiras žmogus ne tik vargais negalais palaiko savo gyvybę, bet ir kuria visiems tai, kuo jis, paskiras žmogus – gal šiandien dar negalės mėgautis“ (Gadamer 1999: 16). Kitaip tariant, kultūra negalima be vilties, kaip ir be laiko horizonto. Tačiau kultūros laikas yra ne tiek praeinantis, kiek liekantis. Kultūra galima tik ten, kur egzistuoja viltis kaip atvirumas ateičiai, kaip pasitikėjimas ateitimi. Tai perteklius, leidžiantis kai ką atidėti ateičiai ir peržengti dabarties rūpesčius.

PROMETĖJAS – MAIŠTININKAS?

Prometėjo istorija buvo interpretuojama ne tik antikoje. Gadameris savo straipsnyje „Prometėjas ir kultūros tragedija“ pažymi, jog Naujaisiais laikais šis mitas atgaivinamas ir perkuriamas iš naujo: „Ši istorija, matyt, prasideda renesansu, tačiau pirmąkart išryškėja Shaftesbury'o galvoje, o užbaigtą formą įgyja garsiojoje Goethe's odėje. Prometėjuje, kaip žmogaus kūrėjuje, žmonija dabar atpažįsta savo pačios kūrybinę galią meno karalystėje. Prie senojo simbolio prisijungia genijaus mitas, visagaliai kūrėjo vaisingumo mitas – tasai savitas modernaus žmogaus mitas. Kūrėjas yra tikrasis žmogus, nes jis – žmogaus vaisingumo galios manifestacija. Menininko fantazijos kūrybiškumas – tai visagalybė, kurios neriboja jokie saitai su duotybe. Kūrybiškas žmogus yra tikrasis dievas“ (Gadamer 1999: 19). Taip apibūdintas Prometėjo vaizdinys yra labai artimas ankstyvojo Maceinos sampratai. Galima išvelgti dvi Prometėjo puses. Vienas Prometėjas – tai Nietzsche's aprašytas tragiškas herojus. Kitas Prometėjas – tai modernių laikų sukilėlis prieš religiją ir bažnyčią. Maceinos apmąstymuose taip pat ryškėja Prometėjo prieštaravimas. Viena vertus, jis yra sukilėlis prieš Dievą, kita vertus, jis yra kenčiantis už savo nusikaltimą tragiškas herojus. Pirmiausia Maceina Prometėją apibūdina kaip kultūrinės kūrybos, kuri atmeta religiją, simbolį. „Prometėjo likimą graikų mito mintis laiko simboliu likimo kiekvienos kultūros, kuri savo pačios priemonėmis nori pasiekti pilnutinę laimę, visiškai nepaisydama religijos nurodymų“ (Maceina 2004: 72). Maceina išskiria tris prometėjizmo tragedijos aspektus. Pirmasis aspektas susijęs su žmogaus pasitikėjimu savo kultūrine visagalybe. Tai antropocentrinė žmogaus būklė, žmogaus sudievinimas, kai jis pats save suvokia kaip galingiausią būtybę ir pasaulio centrą. Antrasis aspektas susijęs su pačios kultūros utilitarėjimu ir epikūrizmo įsigalėjimu. Kultūra antropocentrinėje perspektyvoje suvokiama kaip naudos gavimas ir kuo didesnis poreikių patenkinimas. Kultūra tampa pagrindiniu gyvenimo tikslu ir ji kuriama dėl pačios kūrybos. Trečiasis aspektas išplaukia iš antrojo, nes kultūra, tapdama pagrindiniu žmogaus tikslu, patį žmogų paverčia įrankiu. Pasitikėdamas savimi ir patologiškai atsidėdamas kultūros gėrybių kūrimui ir vartojimui žmogus praranda savąjį asmens vertingumą ir tampa įrankiu.

Studijoje *Prometėjizmo problema* (1938) Maceina akcentuoja, jog prometėjizmas kyla iš žmogaus kūrybinės galios pajautimo, žmogaus sudievinimo ir suabsoliutinimo. Žmogaus kūryba suvokiama kaip pagrindinis laimės šaltinis, todėl prometėjizmas susijęs su idealistine nuostata, o pastaroji realizuojasi kaip „drąsa nusidėti“ ir „polinkis į demoniškumą“. Pabrėždamas prometėjizmo idealistinį pobūdį Maceina pažymi, jog prometėjizmas yra utilitarizmo ir buržuazizmo priešingybė. Šis bruožas, kaip matome, 1938 m. publikuotoje studijoje skiriasi nuo ankstesnės pastabos apie prometėjišką kultūros utilitarizmą. Atrodo, jog Maceina šią nuostatą keičia, nes šalia prometėjizmo išskiria buržuazijos fenomeną. Pats likdamas krikščioniško personalizmo pozicijose Maceina prometėjizmą interpretuoja kaip pasipriešinimą

buržuaziškumui, t. y. utilitarizmui ir hedonizmui. Neatsitiktinai prometėjiško demonizmo apraiškas Maceina pastebi nacionalizmo ir komunizmo pavidaluose (Maceina 1992: 434).

Maceina prometėjiškosios kultūros tragediją supranta kaip modernaus žmogaus tragediją. Tai tragedija kultūros, kuri moksle, mene ir praktiniame gyvenime visai nepaiso religijos reikalavimų ir nurodymų. Tačiau jau 1932 metais *Ateityje* paskelbtame straipsnyje „Prometėjiška kultūros tragedija“ Maceina ne tik sukritikuoja humanistinę kultūros nusigrėžimą nuo religijos, bet ir pabrėžia mistiškojo religijos kelio pavojingumą. „Atsisakymas nuo atbaigiamosios religijos reikšmės ir pasitikėjimas vien tik kultūra paverčia tą pačią kultūrą beprasmišku procesu, o žmogų aklu įrankiu jo eigoje. Atsisakymas nuo kultūros ir prigimties ir pasitikėjimas viena tik religija padaro negalimą pačią religiją arba mažų mažiausiai ją paverčia tuščiu formalizmu. Atpalaiduotas nuo dievo humanizmas sunaikina kultūrą, atpalaiduotas nuo pasaulio misticizmas sunaikina religiją. Ir viename, ir kitame pilnutinio gyvenimo sukūrimas darosi visiškai negalimas“ (Maceina 2004: 79). Maceina formuluoja teistinio humanizmo programą, kurioje pagrindinis tikslas yra sintetiškas religijos ir kultūros sujungimas. Tokią pačią programą Maceina pakartotinai formuluoja savo pokarinėje studijoje „Kultūros tragizmas“, kurioje sintezuojamos kultūrinio tragizmo formos. Kultūros tragizmas apibūdinamas jau ne tiek prometėjiško sukilimo prieš dievus simboliu, kiek tas tragizmas atrandamas pačiuose kultūrinės kūrybos paradoksuose. Maceina išskiria tris tragiškumo formas: atsakingumo tragizmą, sustingimo tragizmą ir netikros būties tragiką. Visose trijose formose pasireiškia egzistencinis žmogaus būties prieštaravimas. Atsakingumo tragizmas gali būti lyginamas su Unamuno Tragišku gyvenimo jausmu. Čia iškyla egzistencijos baigtinybės ir kūrybinės begalybės kolizija, baigtinės būtybės siekis pratęsti save amžinai. Antroji tragizmo forma – sustingimo tragizmas – lygintina su Georgo Simmelio gyvenimo saviobjektyvacijos samprata, kurioje pabrėžiama, kad gyvenimas objektyvuojasi tokiais pavidalais, kurie, nutoldami nuo gyvenimo, tampa jam priešingi. Kitaip tariant, gyvenimas ir kultūra yra du įtampos poliai prieštaringame objektyvacijos ir subjektyvacijos procese. Trečioji tragizmo forma – netikros būties tragika – primena Berdiajevo kultūrinių simbolių analizę. Kultūros netikrovė atsiskleidžia todėl, kad ji, anot Maceinos, tik nurodo į gamtinę ar religinę tikrovę, bet negali visiškai jų pavaduoti. Pokarinis religijos ir kultūros sintezės variantas labiau akcentuoja egzistencinius pačios kultūros kaip žmogiškos būties prieštaravimus: „Žmogus yra apspręstas kultūrai. Kultūra glūdi jo buvime. Todėl bet koks mėginimas nuo jos pabėgti yra mėginimas pabėgti nuo žmogiškojo buvimo. Tai žygis, pačioje užuomazgoje pasmerktas nepasisėkimui. Kultūrinė tragika gali būti pergalėta tik ją prisiimant ir pakeliant, nes tai yra paties žmogaus tragika“ (Maceina 2004: 70).

Maceina prometėjizmo temą plėtojo kaip tragiškos kultūros kilmės versiją pasitelkdamas įvairias literatūros kūrinių interpretacijas. Reikia pažymėti, jog Maceina buvo sumanęs parašyti dar vieną „Cor inquietum“ ciklo knygą, kuri turėjo vadintis „Žmogaus kova su Dievu“ arba „Žmogus sukilėlis“. Ši knyga turėjo būti sudaryta iš trijų skyrių: pirmasis būtų apie prometėjizmą Aischilo kūryboje, antrasis apie A. Mickevičiaus *Vėlines*, o trečiasis apie V. Mykolaičio-Putino dramą „Nuvainikuota Vaidilutė“. Yra išlikę šios knygos fragmentai, publikuoti straipsnių pavidalu „Maišto pradmuo Adomo Mickevičiaus kūryboje“ (Aidai, 1955, Nr. 10) ir „Nuvainikuota Vaidilutė“ (Tremties metai, 1947)¹.

Netikėtai įdomią prometėjizmo interpretaciją Maceina atskleidžia Vinco Mykolaičio-Putino kūryboje. Netikėta todėl, kad čia pagrindinis herojus yra ne vyras, bet moteris. Putino

¹ Abu šie straipsniai publikuoti 9-ame Maceinos raštų tome.

dramoje prometėjiška idėja pritaikoma Lietuvių Tautos gyvenimui ir istoriniam jos likimui išaiškinti. Tai legendos apie Kęstučio ir Birutės meilę interpretacija. Kęstutis įsimyli vaidilutę, dievams pašvęstą mergaitę, ir ją pagrobia. Iš šios įžadus laužančios meilės gimsta Vytautas Didysis, su kuriuo siejamas Lietuvos suklestėjimas. Pagrindinė legendos mintis, jog meilė svarbesnė už pažadus dievams. Ši meilė tampa sukilimo prieš dievus motyvu ir ji atveria kelią tautos didybei. Kita vertus, maištas prieš dievus susilaukia baismės. Iš vaidilutės maišto kyla ne tik tautos didybė, bet ir jos ilgi vergijos bei tamsos amžiai. Maceina pabrėžia šioje prometėjizmo interpretacijoje išžvelgiantis moteriškumo kūrybiškumo išaukštinimą. Tačiau vaidilutė kaip moteris tiesia savo tautai kelius ne kultūriniais darbais, bet meile ir gimdymu. Vaidilutės meilė skatina tautą kurti mokslą ir meną, ūkį ir techniką, visa tai, ko žmonės išmokė ir graikiškasis Prometėjas. Vaidilutė šioje kūryboje dalyvauja tik netiesiogiai. Moteris čia suprantama kaip artimesnė gamtai: ji reprezentuoja gamtinę meilę ir vaisingumą. Moteriška gamta pateikiama kaip kultūros sąlyga ir kaip kultūros ilgesys. Moteriškumas įgauna kosminio prado bruožų, nes jis tapatinamas su žeme ir jos vaisingumu. Galima pastebėti, jog tokia interpretacija artima patriarchaliniam moteriškumo suvokimui, nes moteriškumas tapatinamas su iracionalia gamta, o vyriškumas – su racionalia kultūra. Tačiau Maceina nenuvertina iracionalumo, bet bando jį išskirti kaip alternatyvą graikiško Prometėjo racionalizmui. Kultūros racionalumas visada ilgsi gamtos iracionalumo. Taigi Putino drama interpretuojama kaip perėjimo iš gamtos į kultūrą tragedija: „Tautos pasukimas iš gamtos į kultūrą yra savotiškas pirmąsio rojaus praradimas, į kurį patekti atgal jau nebegalima, nes angelas su ugnies kardu saugo jo vartus. Galimas daiktas, kad kaip tik dėl to žingsnis į kultūrą tautų sąmonėje yra susietas su kalte. Tačiau kiekvienu atveju kultūros kelias turi būti išeitas. Tai yra kiekvieno asmens, kiekvienos tautos ir pagaliau visos žmonijos likimas“ (Maceina 2004: 468).

Maceina vėl atranda įvairiais pavidalais besiskleidžiančią gamtos ir kultūros konfliktą. Tai iš gamtos nekaltybės išsivadavusios sąmonės tragika. Tai nuolatinis prisiminimas apie terpę, į kurią sugrįžti nebeįmanoma. Kartu tai tragiškas kaltės ir atsakomybės išgyvenimas.

MITINĖ KULTŪROS KILMĖ: KALTĖS IŠGYVENIMAS

Grįžtant prie prometėjizmo vertinimo reikėtų pasakyti, jog Maceina šį fenomeną supranta kaip modernaus žmogaus tragediją ir kaip pačios kultūros metafizinį likimą. Akcentuodamas kaltės sampratą kultūros kilmėje Maceina suvokia kultūros prieštarumą ir jos išaknytumą žmonijos savimonėje. Kultūros radimasis paliudijamas mituose kaip išsivadavimas iš natūralaus naivumo. Galima prisiminti ir kitą, jau minėtą, mitą apie išvaymą iš rojaus. Šiame mite taip pat pasakojama apie žmogaus, išvayto iš rojaus, tragediją. Žmogus įgyja racionalų žinojimą kaip laisvę rinktis, žmogus įgyja laiko pajautą, nes jam atsiveria ateitis kaip rūpesčio horizontas, tačiau žmogus kartu išgyvena kaltės ir gėdos jausmą. Kitaip tariant, žmogus įgyja socialinę ir kultūrinę savivoką. Mano manymu, Maceina savo pokariniuose straipsniuose vis labiau akcentuoja kultūros ir gamtos, o ne kultūros ir religijos konfliktą. Iki karoliniuose straipsniuose jis Prometėją interpretuoja kaip sukilėlį prieš Dievą (modernų antropocentristą), tuo tarpu pokarinėse studijose akcentuojamas Prometėjas kaip kultūrinės kaltės simbolis. Šalia Prometėjo mito jis interpretuoja Kaino ir Abelio bei Romulo ir Remo legendas: „Tai yra pasakojimai, kuriuose yra įvystyta kultūros kaip kaltės idėja. Šitos kaltės pagrindas yra nevienodas. Kaino ir Abelio istorijoje jis yra pavydas. Romulo ir Remo legendoje jis atrodo esąs konkurencijos baimė. Prikaltojo Prometėjo tragedijoje išeina aikštėn lyg ir karitatyvinis – humanistinis – motyvas. Tačiau viena yra aišku, kad visi šitie pasakojimai apie kultūros pradžią ją susieja su nusikaltimu. Kultūrą kuria nusikaltęs žmogus, kuris sutrauko ryšius su kažkuo, pasilieka

vienišas – be savo brolio, be pirmųkščio gyvenimo, iškeliauja į svetimą pasaulį ir šiai vienatvei užpildyti, šioms klajonėms sustabdyti jis pradeda kurti kultūrą“ (Maceina 2004: 40).

Kaip matyti, kultūros tragiškumas išryškėja gilinantis į kultūros pradmenis ir bandant atrasti jos kilmę. Mitinė kultūros kilmės versija atskleidžia prieštarinę žmogaus būties dvišypumą. Žmogus yra entuziastingai veikiantis ir kartu kaltę bei atsakomybę už savo veiksmus išgyvenanti būtybė. Mitai puikiai atskleidžia šią tragišką paties žmogaus prigimtį. Be to, mitas išreiškia archetipines žmogaus sąmonės būsenas, kurios egzistuoja neveikiamos laiko tėkmės. Mitai atsikartoja egzistencinėje dabartyje kaip amžinos tam tikrų sąmonės plotmių struktūros. Todėl Maceina pažymi, jog kaltės išgyvenimo mitinės struktūros atgyja kiekviename nusikalstamai veikiančiame asmenyje: „Kainas buvo ne tik pirmas žmonijos piktadaris, bet sykiu ir nusidėjėlio simbolis. Todėl jis yra gyvas per amžius. Jis atgyja kiekviename nusidedančiame žmoguje, ir kiekvienas nusidėjėlis pakartoja nemirštamus jo žodžius: „Argi aš esu savo brolio sargas?““ (Maceina 2004: 381).

Maceina kaltės sąmonę analizuoja ne tik pasitelkdamas mitus, bet ir interpretuodamas literatūros kūrinius. Aš jau minėjau Putino dramos analizę, o dabar norėčiau atkreipti dėmesį į puikų egzistencinės tragedijos interpretacijos pavyzdį – tai studija „Nusidėjėlio tragika“. Pagal Dostojevskio veikalą *Nusikaltimas ir bausmė*. Šią studiją Maceina parašė ketindamas ją išplėtoti į atskirą knygą, tačiau pastarasis sumanymas taip ir nebuvo realizuotas. Joje analizuojama kaltę išgyvenančio žmogaus būseną pasaulyje. Ji aprašoma remiantis Heideggerio egzistencine fenomenologija ir kartu plėtojant naujus tragiškos žmogaus būties analizės aspektus. Dostojevskio aprašyti Raskolnikovo sąmonės virsmai tampa puikia nuodėmės kaip kaltės analizės preliudija. Tiesa, Maceina čia labiau akcentuoja nuodėmės kaip atsimitimo nuo absoliučios būties pagrindo motyvą, tačiau, mano manymu, šioje analizėje galima įžvelgti tiesiogines sąsąskas su prometėjišku sąmonės archetipu. Raskolnikovo nusikaltimo ir kaltės išgyvenimai literatūriškai aprašyti taip, kad leidžia sukonkretinti daugelį egzistencinių būsenų ir nuotaikų, kuriomis šie išgyvenimai pasireiškia. Pirmiausia Maceina išskiria baimės jauseną kaip susidūrimo su niekiu išgyvenimą. Šis egzistencinis išgyvenimas pasireiškia kaip radikalus įprastos būties kvestionavimas. Nuodėmė ar kaltė egzistencine prasme yra išgyvenamos kaip esmiškai pakeičiančios visą žmogaus buvimą. Todėl šie išgyvenimai yra ne šiaip psichologinis nerimas ar sąžinės graužimas, bet totalus perversmas pačiame žmogaus buvime. Baimę, pasak Maceinos, žmogus išgyvena kaip raginimą sugrįžti į nekaltumo būseną, kaip raginimą pasiryžti kovoti už prasmingą būtį. Baimė atveria nebūtį, bet kartu ji ragina kovoti už gilesnį būties jausmą: „Nuodėmės ryžtis sukrečia žmogų ir jame pažadina baimės jausmą tam, kad jis paregėtų nebūties šiuropą ir būtų paskatintas pasitraukti nuo šios bedugnės“ (Maceina 2004: 379).

Egzistencinis kaltės išgyvenimas paverčia šią kaltę pačios būties centru ir paneigia žmogaus sąryšius su pasauliu ir su kitais žmonėmis. Todėl kaip antrąjį nuodėmės išgyvenimo aspektą Maceina išskiria buvimo drauge paneigimą ir abuojujamą pasaulio atžvilgiu. Kaltės išgyvenimas verčia bėgti nuo žmonių ir pasaulio, verčia užsisklęsti savyje. Ir tik atgailaudamas žmogus ieško galimybės sugrįžti į būtį ir buvimą drauge.

Trečiasis nuodėmės-kaltės išgyvenimo aspektas yra nuotaikos. Maceina išskiria nuotaikas, nes jos yra tiesioginės egzistencinio nusiteikimo išraiškos. Nuotaikas, kaip ir Heideggeris, jis supranta ne psichologiškai, kaip vidujybės išgyvenimus, bet fenomenologiškai, kaip būties pasaulyje proveržį: „Kiekviena nuotaika yra takas, kuriuo mūsų būtis iškopia į paviršių ir atskleidžia mums vieną ar kitą savo būseną. Kiekviena nuotaika yra gilaus mūsų gyvenimo apsišiekimas“ (Maceina 2004: 388). Maceina išskiria tokias nusidėjėlio nuotaikas: pasišlykštėjimą būtimi, neapykantą būčiai, sudužimo ir blaškymosi nuotaiką kaip buvimo kelio gairių

praradimą, niūrumo nuotaiką kaip būties nykimo pajautos išraišką. Daugelį šių nuotaikų pastebėjo ir aprašė įvairūs egzistencinės pakraipos mąstytojai. Maceinos pateiktas variantas pasižymi nuosekliu sistematiškumu ir atskleidžiamas pasitelkiant konkretų tragišką personažą – Roskolnikovą. Kultūros filosofijos kontekste svarbu pažymėti, jog ši Maceinos analizė sukonkretina ir papildo prometėjiškos kultūros tragedijos vaizdą. Kultūros tragedija vis labiau interpretuojama kaip konkrečioje egzistencijoje išgyvenama nuodėmė, kaltė, gėda ir atsakomybė.

IŠVADOS

Maceina Prometėjo mitą interpretuoja kaip tragiškos kultūros prigimties išraišką. Mitai yra suprantami kaip atsikojanti sąmonės struktūra, kuri aktualizuojasi kiekvienoje kartoje ir asmens būtyje kaip egzistenciniai išgyvenimai ir nuotaikos. Prometėjiškos tragedijos refleksija persmelkia visą Maceinos kūrybą, tačiau galima pastebėti tam tikrus šio mito interpretacijos poslinkius. Pradžioje Prometėjas suvokiamas kaip maištininkas prieš Dievo nustatytą tvarką ir žmogaus kūrybiškumą išaukštinantis herojus, tuo tarpu vėliau jis vis labiau suvokiamas kaip kaltės išgyvenimo simbolis. Ikikariniuose darbuose labiau pabrėžiamas kultūros ir religijos konfliktas, o pokariniuose – kultūros ir gamtos prieštaravimas. Galima teigti, kad pirmuoju laikotarpiu Maceinos interpretaciją veikia romantiškasis Prometėjo supratimas, o antrajame jo kūrybos etape pastebimesnis egzistencinis-fenomenologinis kaltės ir nuodėmės sąmonės eksplikavimas. Kultūros iškilimas yra neišvengiamai pažymėtas kaltės ženklu ir tai yra nuoroda į ikikultūrinę prigimtį, kuri išlieka tvari kaip ilgesys net ir pačiuose iškiliausiuose kultūros pasiekimuose. Kita vertus, kultūrinis entuziazmas yra nenumaldomas veržimasis, kurio nepatenkina jokie sustabarėję pavidalai, nes siekiama ne baigtinės sėkmės, bet absoliučios būties. Kultūros tragedija kyla iš pačios žmogiškos būties tragikos, kuri negali būti įveikta, bet gali būti išgyventa.

Gauta 2008 12 10
Priimta 2009 01 05

Literatūra

1. Gadamer, H.-G. 1999. „Prometėjas ir kultūros tragedija“, in *Istorija, Menas, Kalba*, sud. A. Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 11–20.
2. Kavolis, V. 1993. „Mitologiniai modeliai civilizacijų analizėje“, in *Metmenų laisvieji svarstymai*, sud. V. Gasiliūnas. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 210–223.
3. Maceina, A. 1992. *Raštai*. T. 2. Vilnius: Mintis.
4. Maceina, A. 2004. *Raštai*. T. 9. Vilnius: Margi raštai.
5. Mickūnas, A. 2007. „Tragiški mitai ir politinė visuomenė“, in *Demokratija šiandien*. Vilnius: Versus Aureus, 349–366.
6. Nietzsche, F. 1997. *Tragedijos gimimas, arba Helenizmas ir pesimizmas*. Vilnius: Pradai.

DALIUS JONKUS

Promethean tragedy of culture in Antanas Maceina's philosophy

Summary

The article analyses Antanas Maceina's interpretation of the myth of Prometheus in the context of theistic existentialism and how this interpretation manifests the shifts of his philosophical attitudes. The reflections of Antanas Maceina, Friedrich Nietzsche and Hans-Georg Gadamer on the Promethean tragedy of culture are compared. Maceina interprets the myth of Prometheus as the expression of the tragic nature of culture. Myths are understood as a recurring structure of consciousness that is actualized in every generation and every individual's existence as existential experience and moods. The reflection of the Promethean tragedy pervades all Maceina's oeuvre, however, one can note certain shifts in the interpretation of this myth. If in the beginning Prometheus is understood as a rebel against the order established by God and a hero that enthrones the creativity of man, later he is increasingly understood as a symbol of incurring guilt. The prewar works emphasize the conflict of culture and religion, while the postwar works stress the confrontation between culture and nature.

Key words: myth of Prometheus, existentialism, tragedy, culture